

Б. В. КАРАБІН

доктор філософії за спеціальністю 032 Історія та археологія,
вихователь ГПД КЗ “Іркліївський ліцей” (Україна)

e-mail: karabindana26@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2738-8677>

ТОПОНІМІЯ МІСТА ЧЕРКАСИ ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНСЬКОГО КРАЄЗНАВЦЯ М. Ф. ПОНОМАРЕНКА

Анотація

Мета статті полягає в дослідженні наукового доробку відомого українського краєзнавця Михайла Федоровича Пономаренка з актуальних питань топоніміки м. Черкаси та його околиць. **Методологічна основа дослідження.** У процесі дослідження застосовано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також біографічний і хронологічний методи. **Наукова новизна.** У даній статті вперше охарактеризовано підходи М. Пономаренка до вивчення топонімів як джерела для реконструкції історичних, соціально-економічних, міграційних та етнокультурних процесів. Приділено увагу науковій спадщині дослідника, зокрема його статтям “Про назву міста Черкаси” (1988) та “Черкаси: таємниця топоніма” (1991). У цих працях М. Пономаренко детально дослідив походження топонімів, історичні контексти їх формування та трансформації, а також особливості функціонування географічних назв протягом століть. **Результати дослідження.** З’ясовано, що М. Пономаренко критично переосмислив усталені гіпотези щодо етимології топонімів, спираючись на історичні документи, археологічні знахідки та лінгвістичний аналіз. Стаття містить основні гіпотези М. Пономаренка щодо походження цих топонімів, їх зв’язку з етнографічними групами, історичними подіями, антропонімами та природними особливостями місцевості. Розглянуто топонімічні дослідження краєзнавця щодо назв населених пунктів та географічних об’єктів Черкащини. Зокрема, автор аналізує його дослідження мікрорайонів Черкас (“Митниця”, “Дахнівка”), сіл (Бузуків, Геронимівка, Хацьки, Худяки, Дубіївка, Кумейки, Леськи, Вергуни, Будище) та природних об’єктів (Ірдинь). Висновки дослідження підтверджують значущість наукового доробку М. Пономаренка для розвитку української топоніміки. Використання його методологічного підходу може сприяти розширенню знань про походження географічних назв та їхню роль у культурно-історичній спадщині України.

Ключові слова: ойконімія, відантропонімічні топоніми, Черкаський район, гіпотеза, ономастична розвідка, історія, топоніміка.

TOPONYMY OF THE CITY OF CHERKASY AND ITS ENVIRONS IN THE SCIENTIFIC HERITAGE OF UKRAINIAN LOCAL HISTORIAN M. F. PONOMARENKO

Abstract

The purpose of the article is to study the scientific work of the famous Ukrainian local historian Mykhailo Fedorovych Ponomarenko on relevant issues of toponymy of Cherkasy and its environs. **Research methodology.** While working on the topic, general scientific methods of scientific analysis and synthesis, as well as biographical and chronological methods of historical research were used. **The academic novelty.** The article first characterises M. Ponomarenko’s approaches to the study of toponyms as a source for the reconstruction of historical, socio-economic, migration and ethno-cultural processes. Attention is paid to the scientific heritage of the researcher, in particular his articles “On the Name of the City of Cherkasy” (1988) and “Cherkasy: the Secret of the Toponym” (1991). In these works, M. Ponomarenko examined the origin of toponyms in detail, the historical contexts of their formation and transformation, as well as the peculiarities of the functioning of geographical names over the centuries. **Results of the study.** It has been found that M. Ponomarenko critically rethought the established hypotheses about the etymology of place names, based on historical documents, archaeological finds and linguistic analysis. The article contains M. Ponomarenko’s main hypotheses about the origin of these place

names, their connection with ethnographic groups, historical events, anthroponyms, and natural features of the area. The author examines the toponymic research of the local historian on the names of settlements and geographical objects of Cherkasy region. In particular, the author analyzes his research on Cherkasy neighborhoods ("Mytnytsia", "Dakhnivka"), villages (Buzukiv, Geronimivka, Khatske, Khudyky, Dubiivka, Kumeika, Leski, Verguny, Budyshche) and natural objects (Irdyne). The conclusions of the study confirm the significance of M. Ponomarenko's scientific work for the development of Ukrainian toponymy. The use of his methodological approach can contribute to the expansion of knowledge about the origin of place names and their role in the cultural and historical heritage of Ukraine.

Key words: oikonymy, vidanthroponymic toponyms, Cherkasy region, hypothesis, onomastic research, history.

Вступ. Михайло Федорович Пономаренко – видатний краєзнавець другої половини ХХ ст., педагог і громадський діяч. Як дослідник історії Черкащини, зокрема Золотоноші та Золотоніщини, він зробив значний внесок у краєзнавчий рух. Його діяльність охоплювала заснування та керівництво Золотоніським краєзнавчим музеєм, участь в археологічних експедиціях і створення численних історичних та науково-популярних праць. Одним із таких напрямків над яким плідно працював Михайло Федорович була топоніміка Черкащини. Це підтверджується його участю в діяльності Української ономастичної комісії. М. Пономаренко приділяв особливу увагу дослідженню топонімів – власних географічних назв, які відображають історію, культуру та мовні особливості певного регіону. Він вивчав походження та значення назв населених пунктів, річок, урочищ і місцевостей Черкащини, аналізував їхній зв'язок із історичними подіями та етнокультурними процесами. Його дослідження сприяли глибшому розумінню розвитку регіональної топоніміки та допомагали зберегти автентичні назви, що є важливою складовою історичної пам'яті. Тому, запропонована для розгляду тема залишається важливою і потребує детальнішого вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській історіографії життю та діяльності М. Пономаренка присвячено ряд науково-популярних статей істориків-краєзнавців, зокрема В. Мельниченка (2018), М. Борща (2005), Г. Голиша (2020). Активне вивчення спадщини краєзнавця розпочалося лише у 2010–2020-х роках, коли до аналізу його діяльності долучилися такі дослідники, як А. Гриценко (2023), М. Дєєв (2014), О. Курок (2023), В. Лазуренко (2024), В. Прокопчук (2024), І. Петренко (2024) та О. Чумаченко (2023). Однак їхні праці висвітлюють не всі аспекти його діяльності, зокрема топоніміку. Тому порушена у цій статті тема беззаперечно є актуальною.

Мета статті полягає в дослідженні наукового доробку українського краєзнавця Михайла Федоровича Пономаренка з актуальних питань топоніміки м. Черкаси та його околиць.

Для реалізації мети поставлені такі **завдання**: проаналізувати стан наукової розробки теми; визначити чинники, що вплинули на формування наукових поглядів М.Ф.Пономаренка з питань топоніміки м. Черкаси та його околиць; проаналізувати наукову спадщину краєзнавця і його ключові гіпотези з питань топоніміки м. Черкаси.

Методи та методологія проведення дослідження. У процесі дослідження застосовано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також біографічний і хронологічний методи. Для розв'язання поставлених завдань, автором застосовано комплекс загальнонаукових, спеціальних та спеціалізованих методів пізнання. Методологічні засади дослідження базуються на кількох важливих принципах: принцип об'єктивності, який передбачає критичне осмислення ідеологічних штампів радянської історіографії стосовно формування світогляду М. Пономаренка; принцип

системності, який демонструє основні напрямки наукової діяльності М. Пономаренка в сфері краєзнавства. Нарешті, принцип історизму передбачає врахування конкретних історичних умов та дослідження історичних явищ у контексті наукової діяльності М. Пономаренка.

Виклад основного матеріалу. Системно займатися дослідженнями топоніміки М. Пономаренку дозволяв фах філолога, що передбачав володіння науковим інструментарієм цієї історико-філологічної дисципліни. У 1938–1940 рр. М. Пономаренко навчався на мовно-літературному факультеті Учителського інституту при Черкаському державному педагогічному інституті за спеціальністю “українська мова та література” (Масненко, 2021, с.71–72; 84). Після війни він продовжив освіту, закінчивши у 1946 р. з відзнакою Черкаський педагогічний інститут за тією ж спеціальністю (ДАЧО, ф. р.-5428, оп. 1, спр.1, арк. 38; ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 54, арк. 23, 30). У 1949–1954 рр. здобував знання на факультеті французької мови Київського державного педагогічного інституту іноземних мов, а паралельно у 1952–1953 рр. навчався на факультеті німецької мови Київського педагогічного інституту ім. М. Горького. Однак через заборону одночасного навчання у двох закладах йому довелося припинити навчання після першого курсу (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 54, арк. 32). Документи з його особового фонду (Ф.Р.-5428) свідчать, що у 1951 р. він також був зарахований на факультет німецької мови Білоцерківського інституту іноземних мов, але, з невідомих причин, так і не завершив навчання (ДАЧО, ф.р.-5428, оп.1, спр. 54, арк. 25). У 1953 р. він подав заяву про вступ на аналогічну спеціальність до Київського державного університету ім. Т. Шевченка (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 54, арк. 29). Крім того, у 1952–1953 рр. М. Пономаренко намагався вступити до аспірантури Інституту мовознавства ім. О. Потебні, проте змушений був відмовитися від цієї ідеї через відсутність заочної форми навчання (ДАЧО, ф.р.-5428, оп. 1, спр. 54, арк. 27, 28). Його прагнення до здобуття глибоких філологічних знань демонструє не лише наполегливість, а й значний потенціал для роботи у сфері педагогіки та наукових досліджень.

Коли у 1957–1972 рр. головним редактором “Українського історичного журналу” був визначний український історик Ф. Шевченко (Батуріна, 2004, с. 781), у виданні було надруковано 12 повідомлень, тез, рецензій та серйозних статей з актуальних питань ономастики (*спеціальна лінгвістично-історична дисципліна, яка вивчає власні імена й назви, їх історію, семантику, будову, основні закономірності розвитку*). Із цього переліку дві належали перу золотоніського дослідника М. Пономаренка. Причому стаття “Ономастичні відомості в “Історії міст і сіл Української РСР”” (1968) стосувалася теоретико-методологічних, методичних, історіографічних та джерелознавчих аспектів ономастичних студій, які були представлені в енциклопедичних виданнях серії “Історія міст і сіл Української РСР”: “Харківська область” (1967), “Полтавська область” (1968) та “Львівська область” (1968) (Пономаренко, 1968, с.101). Друга стаття М. Пономаренка в “Українському історичному журналі” має назву “Богуслав чи Буслав?” (1971) і є фундаментальним дослідженням з топонімії м. Богуслав, районного центру Київської області (Пономаренко, 1971).

Закономірно, що М. Пономаренко надавав велике значення вивченню топонімів. Їх використання допомагає розв’язувати суперечливі питання етногенезу, колонізаційних і міграційних процесів корінного населення. Тому ними активно послуговуються у своїй роботі науковці з таких галузей, як історія, археологія, етнографія, географія; водночас у топоніміці часто використовуються напрацювання цих наук (Щербина, 2010).

Підтвердження того, що діяльність М. Пономаренка є яскравим прикладом практичного застосування вищеподаної тези, знаходимо в нарисі краєзнавця М. Борща, котрий зазначає, що “він (М. Пономаренко – Авт.) дійшов висновку, що доцільно поєднувати археологію і топоніміку, що назви міст, сіл, річок, гір допомагають топонімістам вивчати життя древніх народів, дізнаватися, як вони сприймали навколишній світ, до якої мовної групи вони належали” (Борщ, 2005, с. 38). Водночас М. Борщ зауважив, що знання багатьох мов дозволяло Михайлу Федоровичу досліджувати обрану проблематику з використанням оригінальних текстів джерел та праць науковців інших країн (Борщ, 2005, с. 38–39).

Дослідження топоніміки м. Черкаси, що лягли в основу праць “Про назву міста Черкаси” (1988) та “Черкаси: таємниця топоніма” (1991) є визначним здобутком М. Пономаренка як ономаста. Зважаючи на те, що питання походження м. Черкаси, його назви та дати є дискусійним і не до кінця з’ясованим, цінними ці дослідження є і для історіографії проблематики в цілому. Аналіз статті “Черкаси: таємниця топоніма” було здійснено археологом Д. Куштаном у статті “Михайло Пономаренко – дослідник археології міста Черкаси” (2020) (Куштан, 2020, с. 37).

Як стверджує автор, Михайлу Федоровичу вдалося довести хибність “чорноклобуцької” теорії та поставити під сумнів популярну в другій половині ХХ ст. “черкеську” гіпотезу, сформовану російськими істориками ХVІІІ ст. В. Татищевим та І. Болтіним (там само, с. 37–38).

На думку Д. Куштана, “у цій статті дослідник, мабуть, єдиний із тогочасних черкаських істориків, здійснив критичний аналіз літописних і історичних “доказів” заснування Черкас до ХІV сторіччя” (там само, с. 37). Зазначимо, що походження топоніма Черкаси М. Пономаренко пов’язує з племенами адигів, котрі могли розселятися по Дніпру та закласти Черкаси і таким чином закріпили за ними етнонім. Дослідник висловлює таку думку: “Щодо етноніма, то найприйнятнішою на сьогодні можна вважати гіпотезу про зооморфність етноніма “черкес” від осетинського “орел” (В. Абаєв) з огляду на: 1) подібність вокально-консонантної структури етноніма черкес в осетинській мові та мові адигів (шергес); 2) сусідство адигів і черкес і 3) тісні історичні контакти між двома народами в минулому” (Пономаренко, 1988, с. 56). Таким чином, можемо стверджувати, що М. Пономаренко був прихильником кавказької гіпотези походження топоніма Черкаси (Пономаренко, 1991, с. 76).

Слід відзначити, що основою обох статей є публікація Михайла Федоровича “Скільки років Черкасам?” 1981 р., машинописний рукопис якої є серед документів наукового звіту експедиції “Черкаси 1981” та був опублікований Д. Куштаном у 2018 р. (Куштан, 2020, с. 37).

Матеріали М. Пономаренка з топонімії Черкас та його околиць були опубліковані на сторінках черкаської районної газети “Серп і Молот” та міських газет “Черкаська правда” та “Молодь Черкащини” в період 1982–1987 рр.

За визначенням М. Пономаренка, назва мікрорайону “**Митниця**” є історичною, оскільки відображає економічну історію міста Черкаси та є поширеною слов’янською назвою в регіоні. У своїх аргументах дослідник використовує “Опис Черкаського замка” (1552) та “Опис м. Черкаси та його повіту” (1803). Слід зазначити, що ця розвідка була здійснена і в межах пам’яткоохоронної діяльності М. Пономаренка у зв’язку з рішенням міської влади відновити мікрорайон, який було знищено під час будівництва Кременчуцького водосховища. Дослідник зазначає: “На запит черкаських краєзнавців, чи варто відновлювати назву “Митниця”, інститут мовознавства АН УРСР відповів: “Відродження давньої назви Митниця в Черкасах можна лише вітати”” (Пономаренко, 1982).

Відантропонімічне походження, на думку М. Пономаренка, має і назва мікрорайону *“Дахнівка”*. До 1982 р. ця частина міста була селом Дахнівка, назву якого дослідник виводить від імені першопоселенця – *“Дахна”*, що могло бути розмовною формою імені Данило або Давид. Михайло Федорович схилився до думки, що таки Данило, оскільки воно більш уживане. Водночас дослідник звертає увагу, що така розмовна форма *“конкретизує і соціальне становище першого поселенця як селянина або міщанина, оскільки так звали лише простий люд”* (Пономаренко, 1984).

Назву села *Бузуків*, що в Черкаському районі, М. Пономаренко виводив від першопоселенця із прізвищем Бузуків, котре походить від тюркського слова *“бузук” – поганий (“бузук адам” – погана людина), зіпсутий (“бузук йол” – зіпсута дорога), зруйнований (“бузук дивар” – зруйнована стіна)*. Як зазначив Михайло Федорович, йому вдалося віднайти з десятків подібних прізвищ, що, вочевидь, і лягло в основу його версії. Згідно із зібраними дослідником даними форма назви села впродовж історії змінювалася: Бузукове (селище Бузукове 1494–1509 рр.), Бузуківське (селище Бузуковське (рос.) – 1552 р.), Бузуків (хутір Бузуков (рос.) – 1651 р.), Бузуковець – 1900 р. Проте закріпилася саме форма Бузуків (Пономаренко, 1983).

Стосовно назви наступного прилеглого до Черкас села *Геронимівка*, то М. Пономаренко пов’язує його з іменем черкаського старости Героніма Сангушка (1743–1812). Це є польською версією імені грецького походження Єронім, тобто *“священноіменний”*. Як зазначає краєзнавець, Г. Сангушко був сином литовського гетьмана Павла Франциска, після поділу Польщі вступив на службу до російської армії, де отримав чин генерал-поручика. М. Пономаренко також окреслив, що первісна назва села – Поляна (від географічного терміна – *“рівнина на узліссі або посеред лісу”*). Водночас зауважує, що населений пункт ніколи не називався *“Полянкою Маленькою”*, як зазначено в томі *“ІМІС УРСР. Черкаська область”*, та *“Полянкою”*, як згадано в газеті *“Черкаська правда”* від 5 січня 1963 р. М. Пономаренко пояснює, що в ревізії Черкаського староства 1622 р. зазначається, що *“села та хутори, що належать до цього староства...на Руській поляні більший, і поляні менший”*, проте *“більший”* і *“менший”* в цьому випадку не частини власних назв, а є назвами загальними (Пономаренко, 1984).

Щодо села *Хацьки*, розташованого в околицях Черкас над Ірдинським болотом, то його назву М. Пономаренко пов’язує з іменем поселенця Хацька, тобто Харитона, що з грецької мови означає *“благодатний”*.

Також М. Пономаренко аналізував походження назви *“Ірдинь”*, яку має на Черкащині селище, річка та болото. Зважаючи на цей факт, дослідник наводить історичну довідку, що *“селище міського типу виникло 1930 р., селище Ірдинівка – у ХІХ сторіччі; а перша згадка про річку Ірдинь припадає на 1552 р.”*. Таким чином, стає зрозумілим, що селище отримало назву від гідроніма Ірдинь. Як зазначав М. Пономаренко, назва походить з індоєвропейського *“руд-”*, що в слов’янській мові як *“рд-ін”*, котре трапляється в давньоруських словах *“рѣдритися”*, тобто *“червоніти”*, *“рѣдрый” – “червоний, рудий”*, та в українській мові – *“ирдити” – “червоніти”*. Взаємозв’язок цього слова з назвою *“Ірдинь”* М. Пономаренко пояснював природними особливостями болота, від якого назва перейшла до річки. Оскільки в болоті є руда, котра місцями проступає і надає рудого забарвлення річці (Пономаренко, 1985). Натомість сучасний дослідник С. Наливайко у своєму дослідженні *“Семантичне гніздо “самець”, “бик” в індоіранській гідронімії Східної Європи”* (2022) у назві *“Ірдинь”* простежує наявність імовірної самцевої семантики. За його висновками індоіранське слово *vava, var* у санскриті має значення *“самець”*, а його компонент *Var/Ver/Vir* у східнословянській гідронімії має варіант *Ір-, Яр-* (Наливайко, 2022, с.170–186).

Розкриваючи походження назви “**Худяки**”, М. Пономаренко аналізує наявні щодо цього питання версії. Так, дослідник згадує дві гіпотези краєзнавця С. Найдена: у першій назва пов’язується із непридатними для життя географічними особливостями території, унаслідок чого місцеве населення дуже бідно жило; у другій – зі словом “ходоки”, тобто люди, що ходили на заробітки. Проте, на думку М. Пономаренка, обидві версії є неприйнятними, оскільки окреслені проблеми були не лише в жителів Худяків. Натомість він знаходить помилковим і твердження іншого дослідника – мовознавця Ю. Редька, котрий виводить назву “Худяки” від “Худьо” – прізвиська батька чи діда. Оскільки, на думку М. Пономаренка, “жоден син чи онук Худя не звався Худяком”. Цей аргумент дослідник підкріплює документами із Волокаламського монастиря XVI ст.: “Худяк, Єрмаків син...Худяк, Єрмолин син” (рос), де чітко видно, “що батьки обох Худяків – не Худі, а Єрмак і Єрмола”. Таким чином, він погоджується з визначенням академіка С. Веселовського, що “худяк” – це назва бідної людини в Росії. Отже, топонім “Худяки”, за М. Пономаренком, походить від прізвища першого поселенця із прізвищем Худяк, котрий міг бути родом з території Росії (Пономаренко, 1985).

Щодо топоніма **Дубійка** дослідник не погоджується з притаманним народним переказам твердженням, що назву село отримало від дубових лісів, котрі росли на його околицях. На його думку, топонім є похідним від прізвища Дубій, що означає “невблаганний, бездушний”, тобто людина з негативною емоційною характеристикою. Водночас М. Пономаренко зазначає, що суфікс -ій- відіграв значну роль в утворенні українських прізвищ та прізвиськ (Пономаренко, 1985).

На окрему увагу заслуговує топонімічна розвідка краєзнавця “Кумейки”. У ній дослідник дає пояснення топоніма **Кумейки** – назви села, що ввійшло в історію України як місце битви селянсько-козацького війська під проводом Павлюка проти польської шляхти Потоцького. За визначенням М. Пономаренка, топонім походить від прізвища першого поселенця, котре еволюціонувало від побутової назви “кум” до власної назви “Кумейко”. За гіпотезою дослідника, перший поселенець села міг бути вихідцем із Західної України, оскільки саме прізвищам того регіону притаманні закінчення -ейко (Пономаренко, 1986).

Невелика розвідка проводилася М. Пономаренком щодо топонімії села **Лозівок**. Як зазначав Михайло Федорович, назва є “досить прозорою”, оскільки “її утворено від назви рослини “лози” із додаванням суфіксів -ов- та -ок-”. З наведених дослідником даних можна вважати топонім історичним, адже на околицях села були великі зарості лози, а в документах XIX ст. зафіксована назва “Лозова Дубина”, якою позначалося урочище між Лозівком, Будищем та Єлизаветівкою.

Не є винятком і тлумачення топоніма **Леськи**. М. Пономаренко також виводить назву села від імені його першого поселенця – *Леська*, яке зазначається в народних переказах. Дослідник не погоджується з твердженням Л. Похилевича, що Леськи можна виводити від імені *Єлисей*. На думку М. Пономаренка, топонім пов’язаний з пестливою формою імені *Олександр* або *Олексій* (звідка *Олефір*) – *Лесь*. Як зазначає дослідник, ця форма стала основою назв інших населених пунктів – Лесівка, Лесьчино, Леськівка. Якщо її поширити дрібнішим суфіксом -к-(о), то вийде – *Лесько*, від якого утворено назву села (Пономаренко, 1986).

Заперечує М. Пономаренко й твердження Л. Похилевича в контексті аналізу топоніма **Вергуни**. Краєзнавець не погоджується, що назва села походить від назви печива або млинців – вергуни (Л. Похилевич). М. Пономаренко вважав, що топонім похідний від прізвища, оскільки в його картотеці “зафіксовано близько ста прізвищ “Вергун””. Він зазначає, що слово “вергун” має два значення: сорт тютюну та сорт

печива. Однак “наше слово – людина, яка має звичку шпурлятися чи з силою кидати тяжкі предмети”. Оскільки, за словами М. Пономаренка (1986), таке визначення в словниках не зафіксовано, то він вважає, що воно є похідним від слова “вергати”, тобто “шпурляти”.

А от назву села **Будище** М. Пономаренко пов’язує з промисловою діяльністю в регіоні, оскільки в період другої половини XVI – першої половини XVII ст. тут розвивалося виробництво з добування поташу, попелу, дьогтю та вугілля, яке отримало назву “**буда**”. Як вказує Михайло Федорович, слово походить від німецького “буде” та означає “намет, курінь, халабуда”. Таким чином, виходить, що “будище” – це місце, де існувала буда. Як дослідив М. Пономаренко, з будами пов’язані й назви інших населених пунктів України, зокрема на Черкащині: хутір Буда (Чигиринщина), Буда Нова та Буда Бровахівська (Корсунщина), Буда Нова (Звенигородщина), Буда Горобіївська і Буда Таганчанська (Канівщина), Буда Журжинська (Лисянщина), Буда-Макиївка (Смілянщина), Буда Орловецька (Городищина) та села Будище Звенигородського та Лисянського районів.

Висновки. Таким чином, науковий доробок М. Пономаренка з актуальних питань топоніміки м. Черкаси та його околиць є важливим внеском у дослідження історії та культури Черкащини. Його багаторічні дослідження географічних назв, глибокий аналіз їхнього походження, зв’язку з історичними подіями, природними особливостями та соціально-економічними факторами дозволяють розширити уявлення про минуле регіону.

Дослідник застосовував комплексний підхід, поєднуючи топоніміку з археологією, історією, етнографією та мовознавством, що дало змогу отримати більш обґрунтовані висновки щодо етногенезу, колонізаційних процесів та розвитку поселень Черкащини. Його розвідки не лише пояснюють походження окремих топонімів, але й ставлять під сумнів низку усталених гіпотез, пропонуючи нові, аргументовані трактування.

Роботи М. Пономаренка залишаються цінним джерелом для сучасних науковців, краєзнавців та мовознавців, а його підхід до вивчення топонімії може слугувати методологічною основою для подальших досліджень у цій сфері. Вивчення та популяризація його наукової спадщини є важливим завданням для розвитку української ономастики та історичної науки загалом.

ЛІТЕРАТУРА

- Борщ, М. (2005). *Перший директор Золотоніського музею. У Неспокій серця: збірник статей і матеріалів* (с. 30–41).
- Голиш, Г. (2020). *Слово про вчителя від Бога. У Михайло Пономаренко: з любов’ю до Черкащини: збірник статей та спогадів* (с. 14–31).
- Гриценко, А. П., Курок, О. І. & Чумаченко, О. А. (2023). Листи О. С. Складенка до золотоніського краєзнавця М. Ф. Пономаренка (1963–1976 рр.). *Сумська старовина*, 63, 45–52.
<https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.63.4>
- Гриценко, А., Прокопчук, В., & Чумаченко, О. (2023). Листи українського фізика П. Г. Борзяка до золотоніського краєзнавця М. Ф. Пономаренка. *Консенсус*, 4, 124–133.
<https://doi.org/10.31110/consensus/2023-04/124-133>
- Деєв, М. М., & Чанцева, Л. (2014). Краєзнавча та просвітницька діяльність Михайла Федоровича Пономаренка. *Юний краєзнавець Черкащини*, 10–11, 100–107.

- Істину встановлює суд історії: збірник на пошану Ф. П. Шевченка: у 2-х т. (2004). УНДІАСД, Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Інститут археології, Інститут історії України Національної академії наук України.
- Куштан, Д. (2020). Михайло Пономаренко – дослідник археології Черкас. У *Михайло Пономаренко: з любов'ю до Черкащини* (с. 32–40).
- Лазуренко, В. М. (2024). Історія суботівського історичного музею у епістолярній спадщині видатних краєзнавців Черкащини. *Вісник науки та освіти*, 2(20), 1568–1585.
[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2\(20\)-1568-1585](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-1568-1585)
- Мельниченко, В. М. (2018). Краєзнавство Черкащини в біографіях відомих дослідників краю. У *Персоналістичний вимір історії Черкащини* (с. 36–38).
- Наливайко, С. (2022). Семантичне гніздо “самець”, “бик” в індоіранській гідронімії Східної Європи. *Українознавство*, 1(82), 170–186.
[https://doi.org/10.30840/2413-7065.1\(82\).2022.256275](https://doi.org/10.30840/2413-7065.1(82).2022.256275)
- Особисті документи М. Ф. Пономаренка. (н.д.). ДАЧО. Ф.Р.-5428. Оп. 1. Спр. 54. 32+2 арк.
- Петренко, І. (2024). Деякі аспекти повсякдення краєзнавців Полтавщини наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. (на матеріалах епістолярної спадщини). *Актуальні питання у сучасній науці (Серія “Педагогіка”, “Право”, “Економіка”, “Державне управління”, “Техніка”, “Історія та археологія”)*, 8 (14), 990–1001.
- Пономаренко, М. (1968). Ономастичні відомості з “Історії міст і сіл Української РСР”. *Український історичний журнал*, 12, 94–101.
- Пономаренко, М. (1971, вересень). Богуслав чи Буслав. *Український історичний журнал*, 9, 94–95.
- Пономаренко, М. (1982, 8 квітня). Митниця: (Р-н м. Черкаси. Звідки ця назва?). *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1983, 21 квітня). Бузуків. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1984, 19 травня). Хацьки. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1984, 4 серпня). Дахнівка. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1984, лютий 25). Геронимівка. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1985, 19 жовтня). Дубіївка. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1985, серпень 24). Ірдинь. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1985, травень 18). Худяки. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1986, 11 січня). Кумейки. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1986, 14 червня). Вергуни. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1986, 3 липня). Будище. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1986, 31 травня). Леськи. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1986, 7 червня). Лозівок. *Серп і Молот*.
- Пономаренко, М. (1988). Про назву міста Черкаси. *Мовознавство*, 6, 53–57.
- Пономаренко, М. (1991). Черкаси: таємниця топоніма. *Український історичний журнал*, 4, 67–76.
- Масненко, В. В. (наук. ред.) (2021). *Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького: столітня історія: колективна монографія*. Колективна монографія.
- Щербина, М. М. (н.д.). *Топонімічні легенди і перекази Черкащини*. Retrieved from https://nsku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=23:2010-12-20-10-41-07&catid=24:2010-12-20-10-37-49&Itemid=9

REFERENCES

- Borshch, M. (2005). Pershyi dyrektor Zolotoniskoho muzeiu. U The first director of the Zolotonosha Museum. In *Nesposkii sertsia: zbirnyk statei i materialiv* (pp. 30–41).
- Holysh, H. (2020). *Slovo pro vchytelia vid Boha. U Mykhailo Ponomarenko: z liuboviu do Cherkashchyny: zbirnyk statei ta spohadiv* (s. 14–31).
- Hrytsenko, A. P., Kurok, O. I. & Chumachenko, O. A. (2023). Lysty O. S. Skliarenka do zolotoniskoho kraieznavtsia M. F. Ponomarenka (1963–1976 rr.). *Sumska starovyna*, 63, 45–52.
<https://doi.org/10.21272/starovyna.2023.63.4>
- Hrytsenko, A., Prokopchuk, V., & Chumachenko, O. (2023). Lysty ukrainskoho fizyka P. H. Borziaka do zolotoniskoho kraieznavtsia M. F. Ponomarenka. *Konsensus*, 4, 124–133.
<https://doi.org/10.31110/consensus/2023-04/124-133>
- Dieiev, M. M., & Chantseva, L. (2014). Kraieznavcha ta prosvitnytska diialnist Mykhaila Fedorovycha Ponomarenka. *Yunyi kraieznavech Cherkashchyny*, 10–11, 100–107.
- Istynu vstanovliuie sud istorii: zbirnyk na poshanu F. P. Shevchenka: u 2-kh t. (2004). UNDIASD, Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy im. V. I. Vernadskoho, Instytut arkhеolohii, Instytut istorii Ukrainy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy.
- Kushtan, D. (2020). Mykhailo Ponomarenko – doslidnyk arkhеolohii Cherkas. U *Mykhailo Ponomarenko: z liuboviu do Cherkashchyny* (s. 32–40).
- Lazurenko, V. M. (2024). Istoriia subotivskoho istorychnoho muzeiu u epistoliarnii spadshchyni vydatnykh kraieznavtsiv Cherkashchyny. *Visnyk nauky ta osvity*, 2(20), 1568–1585.
- Melnychenko, V. M. (2018). Kraieznavstvo Cherkashchyny v biohrafiiakh vidomykh doslidnykiv kraiu. U *Personalistychnyi vymir istorii Cherkashchyny* (s. 36–38).
- Nalyvaiko, S. (2022). Semantychne hnizdo “samets”, “byk” v indoiranskii hidronimii Skhidnoi Yevropy. *Ukrainoznavstvo*, 1(82), 170–186.
[https://doi.org/10.30840/2413-7065.1\(82\).2022.256275](https://doi.org/10.30840/2413-7065.1(82).2022.256275)
- Osobysti dokumenty M. F. Ponomarenka. (n.d.). *DACHO*. F.R.-5428. Op. 1. Spr. 54. 32+2 ark.
- Petrenko, I. (2024). Deiaki aspekty povsiakdennia kraieznavtsiv Poltavshchyny naprykintsi KhKh st. – na pochatku KhKhI st. (na materialakh epistoliarnoi spadshchyny). *Aktualni pytannia u suchasni nautsi (Seriiia “Pedahohika”, “Pravo”, “Ekonomika”, “Derzhavne upravlinnia”, “Tekhnika”, “Istoriia ta arkhеolohiia”)*, 8 (14), 990–1001.
- Ponomarenko, M. (1968). Onomastychni vidomosti z “Istorii mist i sil Ukrainskoi RSR”. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 12, 94–101.
- Ponomarenko, M. (1971, veresen). Bohuslav chy Buslav. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 9, 94–95.
- Ponomarenko, M. (1982, 8 kvitnia). Mytnytisia: (R-n m. Cherkasy. Zvidky tsia nazva?). *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1983, 21 kvitnia). Buzukiv. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1984, 19 travnia). Khatsky. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1984, 4 serpnia). Dakhnivka. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1984, liutyi 25). Heronymivka. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1985, 19 zhovtnia). Dubiivka. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1985, serpen 24). Irdyn. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1985, traven 18). Khudiaky. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1986, 11 sichnia). Kumeiky. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1986, 14 chervnia). Verhuny. *Serp i Molot*.

- Ponomarenko, M. (1986, 3 lypnia). Budyshche. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1986, 31 travnia). Lesky. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1986, 7 chervnia). Lozivok. *Serp i Molot*.
- Ponomarenko, M. (1988). Pro nazvu mista Cherkasy. *Movoznavstvo*, 6, 53–57.
- Ponomarenko, M. (1991). Cherkasy: taiemnytsia toponima. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 67–76.
- Masnenko, V. V. (nauk. red.) (2021). *Cherkaskyi natsionalnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho: stolitnia istoriia: kolektyvna monohrafiia*. Kolektyvna monohrafiia.
- Shcherbyna, M. M. (n.d.). *Toponimichni lehendy i perekazy Cherkashchyny*. Retrieved from https://nsku.ck.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=23:2010-12-20-10-41-07&catid=24:2010-12-20-10-37-49&Itemid=9